

SOCIALINĖ PAGALBA PRISITAIKANT PRIE POKYČIŲ PEREINAMUOJU LAIKOTARPIU Į PENSIJĄ: PAGYVENUSIŲ ŽMONIŲ PERSPEKTYVA

AUKSĖ BALIUKEVIČIŪTĖ

KAUNO LOPŠELIS-DARŽELIS „MAŽYLIS“

Šio straipsnio tikslas yra aptarti pereinamąjį laikotarpį, palikus darbinę veiklą ir išėjus į pensiją, ir socialinio darbo, kaip galimo pagalbos proceso, pobūdį ir poreikį šiame žmogaus gyvenimo etape. Straipsnyje pristatomas atliktas kokybinis tyrimas, kurio metu pagyvenę žmonės pasakojo savo pereinamojo laikotarpio į senatvės pensiją patirtis, kurios padėjo atskleisti, kaip išgyvenamas šis sudėtingas procesas Lietuvos kontekste, kokie socialinių paslaugų aspektai šios grupės žmonėms tobulinti potencialių esamų paslaugų gavėjų požiūriu.

ĮVADAS

Daugėjant išeinančiųjų į pensiją, Europos Sąjungos valstybėse (European Commission Ageing Report, 2012) daugiau dėmesio skiriama klausimams, susijusiems su socialinės atskirties, galimų fizinės ir psichologinės sveikatos, finansinės padėties pablogėjimo rizika pensiniu laikotarpiu. Anot Wango, Henkenso, Van Solinge'o (2011), moksliniuose tyrimuose dažniau orientuojamasi į ekonominius, struktūrinius pokyčius ir iššūkius visuomenei dėl šio instituto paplitimo dinamikos, bet mikrolygmens tyrimų šioje srityje yra santykinai nedaug. Į atskirų žmonių patirtis orientuoti mikrolygmens tyrimai, anot mokslininkų, padėtų geriau suprasti subjektyvias senėjimo sampratas, atskleisti, kaip žmonės konstruoja realybę pokyčių eigoje, kaip istorijos ir vietos kontekstas veikia subjektyvių prasmų priskyrimą naujiems išgyvenimams. Pagyvenusių žmonių patirtys būtent pereinamuoju laikotarpiu

į pensiją yra mokslinių tyrimų interesų laukas, nes prisitaikymo prie pokyčių laipsnis yra svarbus kriterijus tolesnei pensinio laikotarpio gyvenimo kokybei (Wang ir kt., 2011), be to, leidžia geriau suprasti, koks yra socialinių paslaugų poreikis ir jų gerinimo gairės potencialių klientų požiūriu. Pereinamasis laikotarpis, anot Lemme (2003), siejasi su patiriamų pokyčių integravimu į esamą socialinį, ekonominį bei dvasinį gyvenimą. Priemonių, galimybių paieška bei įgyvendinimas, atpažinus pagalbos poreikį išėjimo į pensiją laikotarpiu, yra pagrindinės socialinio darbo sritys, sietinos su pereinamaisiais žmogaus gyvenimo laikotarpiais (Hutchison, 2011).

Gyvenimo etapo, susijusio su išėjimu į senatvės pensiją, tyrinėjimui daugiau dėmesio skiria pasaulio, bet kur kas mažiau Lietuvos mokslininkai: Potocnicas, Tordera, Peiro (2011) tyrė subjektyvų esamų pensininkų pasitenkinimą pensiniu laikotarpiu; Noone'as, Stephensas, Alpassas (2007) ir Phua, McNally'is (2008) atskleidė, kaip priešpensinis dalyvavimas formaliose pensinio laikotarpio planavimo programose ir neformalus šio laikotarpio planavimas daro poveikį prisitaikymui prie pokyčių; Jonssonas, Borellis, Sadlo (2000) tyrė išėjimą į pensiją veiklos aspektu; Liddle'as, Carlsonas, McKenna (2004), pasitelkdami matricų metodą, ištyrė pagyvenusių žmonių prisitaikymo prie pokyčių patirtis, nustojus vairuoti automobilį. Lietuvoje vyresnio amžiaus žmonių socialinių paslaugų poreikį detalai nagrinėjo Lukamskienė (2012), pereinamąjį laikotarpį žmogaus socialinės raidos aspektu analizavo Mikulionienė (2000), senatvės stigmos, senėjimo tapatumo klausimus Lietuvos kontekste analizavo Rapolienė (2007, 2008, 2012).

Šie tyrimai aktualūs ir remiami valstybių dėl išpareigojimų, sietinų su pagyvenusių žmonių teisių apsauga pereinamuoju laikotarpiu į pensiją. Jungtinių Tautų Organizacijos (JTO) Socialinių, ekonominių ir kultūrinių žmogaus teisių pakto 8 straipsnio turinio komentare sakoma: „likus tam tikram laikui iki pensijos, dalyvaujant darbuotojų ir darbdavių atstovams ar kitoms susijusioms organizacijoms, turi būti pradėtos įgyvendinti programos, skirtos tinkamam pagyvenusių darbuotojų pasirošimui naujai situacijai, susiklostančiai dėl išėjimo į pensiją. Tokios programos turėtų suteikti pagyvenusiems žmonėms informaciją apie jų, kaip pensininkų, teises ir pareigas, galimybes ir sąlygas tęsti darbinę veiklą ar dalyvauti savanoriškuose darbuose, apie priemones, padedančias kovoti su žalingu senėjimo efektu, galimybes

naudotis suaugusiųjų švietimu bei kultūrine veikla, laisvalaikio leidimo būdais“ (LR Seimo žmogaus teisių komiteto pranešimas, 2002).

Straipsnyje pristatomo tyrimo tikslas – atskleisti pagyvenusių žmonių prisitaikymo prie pokyčių, palikus darbinę veiklą ir išėjus į pensiją, patirtis. Keliamas tyrimo klausimas, kaip pagyvenę žmonės, kalbėdami apie pereinamojo laikotarpio į pensiją patirtį, konstruoja sėkmingo prisitaikymo prie pokyčių eigą.

PEREINAMASIS LAIKOTARPIS IŠEINANT Į PENSIJĄ: PRISITAIKYMO PRIE POKYČIŲ SOCIALINIS KONSTRAVIMAS

Senatvės pensijos socialinis-ekonominis institutas, nors plačiai paplitęs įvairiose geografinėse vietovėse, savo esme yra standartiškas: sudaro prielaidas, sulaukus tam tikro amžiaus, tiesiog nustoti dirbti, gaunant atitinkamą finansinę išmoką (Mikulionienė, 2011). Standartiškas, tipiškasis – tai pagrindinės sąvokos, kurias išskiria Bergeris ir Luckmannas (1999), apibūdinami institucija. Tačiau svarbus aspektas, remiantis socialinio konstrukcionizmo paradigma, yra tas, kad institucijos, kad ir kokios objektyvios tikrovės objektai atrodytų, yra sukurtos pačių žmonių sąveikaujant tarpusavyje ir savo ontologija vis tiek yra priklausomos nuo instituciją sukūrusių individų tarpusavio veiklos. Taip objektyvi tikrovė tampa socialinės sąveikos produktu (Berger, Luckmann, 1999). Institucionalizacija, kurią Broomas ir kt. (1992) apibrėžia kaip procesą, apimančią institucinio darinio kūrimąsi, palaipsniū vertės įgijimą ir išgalėjimą, tampa tarsi praėjusių kartų sukurta duotybe ir žmogus neišvengiamai ima dalyvauti institucijose įvairiomis formomis ir ciklais. Socialinių institucijų funkcija suvokiama kaip elgesio taisyklių, normų, vertybių standartizavimas ir kontrolė, būtinos sąlygos „moraliniam klimatui“ sukurti ir palaikyti (Харчева, 1997, 187). Senatvės pensijų socialinis-ekonominis institutas ne išimtis – teisės aktuose nustatytas amžius kiekvienam visuomenės nariui tampa universalus gyvenimo būdą keisti skatinantis kriterijus. Taip žmogus, sąveikaudamas su toje laiko ir vietos plotmėje egzistuojančiais instituciniais režimais, sukonstruoja savo istoriją, šio laikotarpio išgyvenimo socialinį konstruktą. Dar galima sakyti „individas konstruoja savo autobiografiją <...> tam tikruose visuomenės suformuotuose rėmuose ir toks apibrėžimas jam tampa realybe“

(Kraniauskienė, 2000, 87). Wango ir kt. (2011) požiūriu, tokio savo, kaip išėjusio į pensiją žmogaus, socialinis konstruktas yra suformuotas, kai įvykę su pensija susiję pokyčiai yra integruoti į kasdienį gyvenimą ir nekelia jokių papildomų socialinių, ekonominių, sveikatos iššūkių.

Subjektyvios prasmės, priskiriamos pensiniam laikotarpiui, labai priklauso ir nuo laiko bei vietos dimensijų. Erdvės ir laiko dimensijos labai svarbios analizuojant socialinius reiškinius, nes nuoroda į vyki- mo epochą ir vietą tampa svarbia jų apibrėžimo dalimi (Wendt, 2005). Makroaplinka, kaip institucijų vykdoma politika, vyraujanti kultūra, lemia unikalią tuo laiku gyvenančių žmonių senatvės pensinio instituto interpretaciją (Elder, Johnson, 2000). Pavyzdžiui, mūsų laike ir erdvėje pensinis laikotarpis dažnai įvardijamas kaip senatvės pradžia, nes „pagyvenusio žmogaus“ terminas nėra įtvirtintas Lietuvos Respublikos įstatymuose. Lietuvos statistikos departamento teikiamais duomenimis, Lietuvos Respublikoje pagyvenusiems žmonėms yra priskiriami 60 metų sulaukę ir vyresni asmenys, o Europos Sąjungos statistikos įstaiga (Eurostat) pagyvenusiu žmogumi laiko 65 metų sulaukusį asmenį, nes šis amžius yra bendriausias pensinis amžius Europos Sąjungoje. Taigi mūsų laike ir erdvėje veikiančios organizacijos pensinio amžiaus pasiekimą tapatina su „pagyvenusiojo“ amžiumi, taip kontekstas skatina dėti lygybės ženklą tarp „pensininko“ ir „senyvo“, „pagyvenusio“ žmogaus terminų.

Šiuo atveju institucijos senėjimą vertina kaip universalų reiškinį, kritiškai neatsižvelgdamos, anot Atchley'io (1997), kad tai – subtilus procesas, kiekvienam žmogui galintis pasireikšti visai kitaip tiek biologiniu, tiek socialiniu ar psichologiniu atžvilgiu. Kadangi pensinio amžiaus riba institucijų tapatinama su senatvės pradžia, pereinamuoju laikotarpiu į pensiją su senėjimu susiję stereotipai ypač aktualizuojami. Pavyzdžiui, Lietuvos kontekste „mąstymo lygmenyje senatvė siejama ne su ekonominiu klestėjimu, o su nykimu ir vargu“ (Rapolienė, 2012, 212). Ši skurdžios senatvės, taip pat ir pensinio etapo, kaip finansinių sunkumų laiko, stereotipą palaiko ir tai, kad vidutinė senatvės pensija Lietuvoje 2013 metais, turint būtiną darbo stažą, sudarė 849 litus (LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija), tai yra 101 litu viršijo santykinę skurdo ribą (2013 metais skurdo riba sudarė 748 litus). Postmodernioje visuomenėje, kurioje ypač vertinamas jauno kūno kultas, sėkmės istorijos, vartotojiškoji

kultūra, pagyvenusių žmonių identitetas artimesnis ne vartojančiųjų, o skurstančiųjų būsenai, o tai skatina atskirtį, su neigiamais reiškinais siejamo senatvės laikotarpio konstravimą (Rapolienė, 2007). Kita vertus, anot Jankūnaitės ir Naujanienės (2012, 213), socialinio konstrukcionizmo požiūriu, išankstinė nuostata, kad senatvė – tai silpnėjimo, pasyvumo laikotarpis, „gali būti laipsniškai rekonstruota“. Juk pagyvenusių žmonių, kaip aktyvių visuomenės narių, įvaizdžio kūrimas tarptautiniuose dokumentuose įvardijamas kaip šiuolaikinių visuomenių siekis (2002 metų Tarptautinio Madrido veiksmų plano dėl visuomenės senėjimo regioninė įgyvendinimo strategija). Šias idėjas galima sieti su Rowe'o ir Kahno darbais, kurie pirmieji XX amžiaus viduryje pristatė sėkmingo senėjimo konceptą ir senėjimo būseną apibūdino kaip sėkmingą, kai gerai prisitaikoma prie senatvėje atsirandančių apribojimų, išlaikoma gera psichinė-emocinė, fizinė sveikata, teigiamas subjektyvus pasitenkinimas gyvenimu – tokių tikslų pasiekimui reikalinga fizinės sveikatos, socialinio aktyvumo išlaikymo prevencinės veiklos (Heather, Byrnes, 2009). Su senėjimu sietinų visuomenės požiūrių dvilypumas (aktyvus laikotarpis vs. pasyvus, atsitraukimo laikas), kultūrinių aplinkų skirtumai lemia sunkumus siekiant apibrėžti universalios pereinamojo laikotarpio į pensiją charakteristikas (Wang ir kt., 2011).

Pereinamasis laikotarpis į pensiją yra sietinas ne tik su senėjimo stereotipais, bet ir su profesinės veiklos visišku ar palaipsniu atsisakymu (Atchley, 1997). Žmogus netenka aiškių savo, kaip naudingos visuomenei ir su ja susijusios dalelės, perspektyvų (Moen ir kt., 2000). Romėnų filosofas Markas Tulijus Ciceronas 46–44 metais prieš mūsų erą kaip vieną pagrindinių apgailėtinos senatvės priežasčių nurodė: „ji atitraukianti nuo dirbamų darbų... nesam verčiami nė tiek dirbti, kiek galim iš tikrųjų“ (Ciceronas, 23, 33). Ciceronas kalbėjo apie visuomenės nebylų, intuityvų „leidimą“ senėjimo laikotarpiu dirbti mažiau, o šiuolaikinėse visuomenėse jis institucionalizuotas senatvės pensijų ir kitų sistemų institucijų. Vadinasi, pagyvenusiam žmogui suteikti prielaidas atsitraukti nuo savo darbo jau nuo seniausių laikų yra žmonių socialinės sąveikos metu sukonstruota prielaida, senėjimui suteikta pasyvumo prasmė. Nors ji ir nuolat kinta, priklausomai nuo istorinės epochos ir vietos konteksto, tačiau savo bazine esme išlieka panaši – iš žmogaus tikimasi, kad jis bent jau iš dalies daugiau laiko ims skirti poilsiui, o ne darbui. Darbo reikšmė

žmogaus gyvenime šiuo atveju tampa svarbiu ontologiniu tiriamo reiškinio – pereinamojo laikotarpio iš darbinės veiklos į pensiją – klausimu. Marksizmo kūrėjo K. Markso tvirtinimai, kad būtent darbas sukūrė žmogų, žmogaus apibrėžimas nauju terminu – „animallaborans“ ir Engelso 1876 metais parašyto straipsnio antraštė – „Darbo vaidmuo beždžionės sužmogėjimo procese“ – dar labiau įtvirtina darbo, kaip svarbios gyvenimo dalies, net esmės, prasmę (Arent, 2005). Ekonominių gėrybių kūrimas, produktyvumas jau nebėra vienintelės su darbu susijusios dimensijos, anot simbolinio interakcionizmo atstovo Weberio (1997), darbas tapo ir moralinio vertinimo kriterijumi, pagal kurį apibrėžiamas žmogaus prisitaikymas visuomenėje. Postmodernizmas dar labiau praplėtė darbo suvokimą. Pasak Baumano (1998), darbas imtas vertinti estetiniu aspektu: pasitenkinimas darbu tapo svarbiu darbo vertinimo kriterijumi. Vartotojiškoje šiuolaikinėje visuomenėje, anot autoriaus, stengiamasi panaikinti ribą tarp darbo ir laisvalaikio: „darboholikų“, nesilaikančių griežtų darbo valandų ir besirūpinančių darbo problemomis dvidešimt keturias valandas per parą, septynias dienas per savaitę, šiais laikais aptinkama ne tarp vergų, bet tarp laimingųjų ir klestinčiųjų elito“ (Bauman, 1998, cituojama Savicka, 2006, 189).

Dėl tokios didelės profesinio darbo svarbos darbinės veiklos dalinis ar visiškas palikimas dažnai įvardijamas kaip krizinis (Moen ir kt., 2000). Ekerdtas (1986), siūlydamas šios krizės įveikos galimybę, pateikė „užimtumo etikos“ (angl. *The Busy Ethics*) koncepciją, kurios esmę sudaro siūlymas susikurti tęstinius abstrakčius užimtumo planus, kokius žmogus turėjo gyvenimo eigoje dirbdamas – tiek palaikant panašų aktyvumą, tiek individualiai suvokiant savo naujai pasirinktos veiklos naudingumą ir tikslingumą. Ši koncepcija yra individualizuota – nesiūlomas universalus aktyvumo palaikymas, pirmenybė teikiama subjektyviai suvokiamam aktyvumui (Atchley, 1997). Anot Ekerdto (1986), tuomet išėjusiesiems į pensiją klausimas „Ką veiki šiomis dienomis?“ nesukels didelio streso, nes žmogus bus susikūręs savęs, kaip vis dar naudingos ir aktyvios visuomenės dalies, konstrukta. Vadinasi, mokslininkų siūlomi streso įveikos mechanizmai pereinamuoju į pensiją laiku turi gyvenimo raidos perspektyvos požiūriu bruožų: skatinama atsisukti į praėjusio gyvenimo eigoje turėtus prioritetus ir juos, sulaukus pensijos, ne pamiršti, bet stengtis palaikyti (Potocnic ir kt., 2011).

Pereinamasis laikotarpis į pensiją – tai sudėtingų kompleksinių pokyčių metas, kurį inspiruoja institucionalizacijos paplitimas šiuolaikinėse visuomenėse, o pokyčiai, kaip jau aptarta, reiškiasi socialinių vaidmenų, veiklos, socialinio tinklo, finansinės padėties sferose.

PAGYVENUSIŲ ŽMONIŲ PATIRČIŲ PEREINAMUOJU LAIKOTARPIU Į PENSIJĄ TYRIMO METODOLOGIJA

Atliekant tyrimą, vadovautasi nuostata, kad išėjimas į pensiją yra ne pavienis žmogaus gyvenimo reiškinys, o gyvenimo eigoje vykstančios raidos dalis, kurios metu žmogus kaupia asmeninę patirtį, plečia interesų spektrą. Atliekant tyrimą remtasi interpretuojamąja-konstruktivistine ontologija, kai, pasak Ruškaus (2008), kalba pristatydami patirtis, veikėjai konstruoja esamos realybės socialinius reiškinius ir jų prasmes, kuria savo individualią tiesą, teoriją apie prisitaikymo prie šioje gyvenimo pakopoje vykstančių pokyčių proceso. Universalių apibendrinimų nėra, nes objektyvūs socialiniai reiškiniai neegzistuoja savaime, jie ir jų prasmės konstruojami tyrimo dalyvių (Ruškus, 2008). Tyrimas orientuotas į dalyvių patirčių autentiškumą ir individualumą, kuris gali transformotis kintančioje aplinkoje, o tai yra aliuzija į tai, kad atliekant tyrimą remtasi subjektyvistine-interpretatyviaja epistemologijos pozicija, kuri remiasi kokybiniu tyrimo metodu. Šiuo metodu svarbiausia ištirti ne reiškinio paplitimą, bet suprasti savitumus (Valackienė, 2005).

Duomenų rinkimui pasirinktas individualus pusiau struktūruotas interviu, kurio turinys fiksuotas diktofonu. Vėliau duomenys transkribuoti. Interviu metu buvo užduodami atviro tipo klausimai, suskirstyti į tris grupes: orientacija į buvusią darbinę veiklą, įgytas kompetencijas ir išėjimo į pensiją lūkesčius, subjektyvias patirtis šio aspekto atžvilgiu; tyrimo dalyvių patirties, subjektyvų esamo laikotarpio vertinimą, tapus pensininku; ateities vizijos, individualūs lūkesčiai dėl veiklų, savo laiko organizavimo. Klausimai sieti su laiko kontekstu, atviru abiem kryptimis: praeičiai – dabarčiai – ateičiai, individui sudarant individualias tiriamo reiškinio reikšmių sistemas, kuriose jis, pasak Bello (2010), supranta save, daiktus, kitus asmenis.

Tyrime dalyvavo dešimt pensinio laikotarpio sulaukusių žmonių: septynios moterys ir trys vyrai. Tyrimo duomenys surinkti 2014 metų

vasario ir kovo mėnesiais. Pasirinkta kriterinė tyrimo dalyvių atranka. Pasirinkti kriterijai:

- praėję 1–5 metai po išėjimo į pensiją. Anot Lemme'o (2003, 81), pereinamieji laikotarpiai „paprastai tęsiasi apie penkerius metus ir jiems būdingas tam tikras atsiskyrimo ir netekties jausmas... kartu ir jaudulys, susijęs su naujomis galimybėmis“. Barnesas, Parry's, Lakey (2002, 10), vykde ir išanalizavę didelės apimties šios srities empirinį tyrimą Didžiojoje Britanijoje, taip pat mini, kad, išėjus į senatvės pensiją, prireikia kelerių metų prisitaikymui prie pokyčių.
- Tyrimo dalyviai iš dalies ar visiškai palikę darbinę veiklą ir išėję į senatvės pensiją.

Tyrimo dalyvavo asmenų, kurie į pensiją buvo išėję prieš 10–12 metų, tačiau tuo laiku nebuvo atsisakę darbinės veiklos, jos atsisakė tik prieš 1–5 metus, todėl tik dabar patiria darbinės veiklos atsisakymo ir išėjimo į pensiją pereinamojo laikotarpio fazę. Dėl šios priežasties tyrimo dalyvių amžius varijuoja nuo 61 iki 70 metų.

Į iškeltus tyrimo klausimus atsakoma analizuojant tyrimo duomenis pagal turinio (content) metodiką: išskiriant subkategorijas ir kategorijas, interpretuojant interviu tekstą, „siekiant atkoduoti tyrimo tekste esančias prasmes“, kurios turinio analizei yra pagrindinis aspektas (Mayring, 2001, cit. Gurevičius ir kt., 2009, 37).

PEREINAMASIS LAIKOTARPIS Į PENSIJĄ: TYRIMO REZULTATAI

Veiklos pasikeitimas. Paprašyti papasakoti apie savo veiklas priešpensiniu laikotarpiu, į kurias įeitų ir laisvalaikio, ir darbinės veiklos, būtent darbą tyrimo dalyviai dažnai išskyrė kaip svarbiausią visų buvusių veiklų kontekste:

Na man tas darbas kaip gyvenimo dalis. Nors ir sunkus, bet be jo irgi sunku... Be galo. Čia gal mano pašaukimas. [Saulina, 62 m.]

Visi tyrimo dalyviai traktuoja save kaip buvusius aktyvius darbinėje veikloje – nė vienas nenurodė, kad kurį laiką nedirbo ar bent galvojo, svajoto apie šios veiklos atsisakymą. Tačiau, kalbant apie darbinę veiklą, ryškėja įdomus kontrastas: „pavargdavau“, „nelengva“, „sunku“ – „įdomu“, „patiko“. Anot Arendto (2005), pasitenkinimas ir pastangos dirbant

visada yra greta ir tai sudaro palaimos dirbant esmę. Vadinasi, tyrimo dalyviai darbinę veiklą traktuoja kaip savęs įprasminimo būdą, gyvenimo istorijose besitęsusį vidutiniškai apie keturiasdešimt metų. Tačiau, ar, atėjus pensiniam laikotarpiui, ji bus lengvai ir sklandžiai paliekama? Radikalių pokyčių „grėsmė“ dažnai išgyvenama dėl aplinkos įtakos:

Būdavo, tiesiai paklausia, kada ruošiuos į pensiją, nes gal tokiu atveju pretenduotų į mano vietą. Ir atrode man kultūringi žmonės, bet net taktu nebuvo. [Aušra, 64 m.]

Kaip teigia Rapolienė (2012), moderniaisiais laikais senatvė žymiai ryškiau imta traktuoti kaip atskiras amžiaus tarpsnis. Amžiaus matmuo tampa svarbiausiu veiksniu, sąlygojančiu žmogaus teises ir pareigas, ko iš jo tikimasi ir kokius pats gali puoselėti lūkesčius iš kitų (Mikulionienė, 2011). Tyrimo dalyviams artėjant prie pensinio amžiaus ribos, šeimos nariai, aplinkiniai žmonės arba savo lūkesčiais užimti darbo vietą suinteresuotieji, arba nerašytomis taisyklėmis organizacija „praneša“, kad teks trauktis, taigi amžius tampa socialinės organizacijos kriterijumi. Be to, jau ir taip komplikuotas pasikeitimų procesas tampa dar neįprastesnis dėl atsiradusių naujų situacijų santykiuose su bendradarbiais. Moralinės normos yra kritiškai svarbi nematoma dimensija net kalbantis dviem, nes ji palaiko mūsų orumą, pagarbą ir santykių moralumą (Donskis, 2013). Tačiau interviu ištraukose galima įžvelgti šio klasikinio patarimo, kaip palaikyti santykius, atmetimą. Įprastų elgesio modelių vertybių atmetimas, kai viskas „suprekinama“, gali būti parduodama ir perkama, socialinio išgyvenimo aplinkybės apskaičiuojamos, gali būti priskirtas socialinių mokslų vadinamam postmoderniam mentalitetui (Černevičiūtė, 2010). Atviras pretendavimas į darbo vietą, spaudimas palikti ją postmodernių laikų požiūriu gali būti laikoma ir įprasta norma, galbūt į tai šiuolaikinėje visuomenėje reikėtų reaguoti kaip į įprastą reiškinį, tačiau tyrimo dalyviams tai kelia neigiamus išgyvenimus: dar būnant darbinėje aplinkoje pradedamos justti socialinės atskirties užuomazgos. Interviu ištraukos atskleidžia ne tik darbo palikimo aplinkybes, bet ir tyrimo dalyvių elgesį tų aplinkybių fone: apibendrinantys žodžiai, išreiškiantys dalyvių atsaką į tokią socialinę tvarką – *teks pasitraukti, teks išeiti*. Nei blaškomas, nei kovojama, nei siekiama ką nors pakeisti, tiesiog priimama realybė. Anot Bergerio ir Luckmanno (1999), žmogus nuo pat gimimo, lydimas kitų jam reikšmingų žmonių ir būdamas *homosocius* ne mažiau nei *homosapiens*, perima toje laiko ir vietos plotmėje

jau egzistuojančią socialinę ir kultūrinę tvarką. Pensijų sistemos institutas tyrimo dalyvių taipogi priimamas kaip jau egzistuojanti socialinės sistemos dalis, kuriai įprasta paklusti – tokio amžiaus žmonėms tenka palikti aktyvią veiklą:

Nenorėjau dar išeiti ir dirbau dar normaliai, jokių biuletenių ten ar vaikų sirgimų, bet ta pensija jau atėjo, teko keisti tarnybą. [Ona, 63 m.]

Iš visų tyrimo dalyvių patirčių spektro išsiskiria Adelės darbo palikimo eiga, nes jai buvo suteikta galimybė likti darbo vietoje net ir suėjus oficialiam pensiniam amžiui – ji dirbo dar vienuolika metų po oficialiosios pensinio amžiaus ribos. Galimybė dirbti, nors ir pats subjektyviai jauti, kad nusižengi įprastoms normoms, kaip sako Adelė, *kolegos, galvoju, sakys: va čia ta pensininkė iš darbo niekaip išeit negali*, sukūrė prielaidas konstruoti teigiamus pensinio laikotarpio lūkesčius:

Galvoju, jau tada bus visiška laisvė – darau, ką noriu: teatras, knygos, pasivaikščiojimai, vaikai, anūkės, bendrausiu su broliais <...> šviesus laikas, atrodė, laukia (juokiasi). [Adelė, 70 m.]

Natūralu, kad dar pasirinkimo fazėje šiam įvykiui paprastai konstruojamos tam tikros prisitaikymo prie naujo būvio strategijos (Liddle ir kt., 2004). Pasak Kimo ir Moeno (2001), skirtingos patirtys pereinamųjų laikotarpių eigoje geriausiai suprantamos, kai žvelgiama į jas iš socialinės raidos perspektyvos, nes dažnai esamos situacijos pasireiškimo pobūdis yra praėjusių žmogaus gyvenimo įvykių ir jų kombinacijų išdava, iki esamos situacijos tarsi „priaugama“. Žvelgiant į tyrimo dalyvių patirtis, tiems, kurie iš visų kitų veiklų spektro didžiausią prioritetą teikė darbinei veiklai, ne tik puoselėja santykinai neigiamus pensinio laikotarpio lūkesčius, bet jau pirmąjį susidūrimą su naujuoju pensininko būviu traktuoja kaip neigiamą – pasigendama buvusios dienotvarkės:

Pirma, antra diena – nereikia niekur, neskambina niekas, namai ištuštėja ir sėdžiu, sunkus laikas, tikrai <...>. [Jonas, 66 metai]

Tyrimo dalyviui Jonui iš pradžių vienintelė alternatyva darbinei veiklai tampa tiesiog pasyvus buvimas namuose, nes *niekam tavęs nereikia*. Vadinas, tik darbe buvo išvėlgta reikalingumo, įtrauktumo į socialinį gyvenimą galimybė. Savicka (2006) atkreipia dėmesį į laisvalaikio svarbą gyvenimo eigoje. Pasak autorės, nors su laisvalaikiu susijusių veiklų pasireiškimas gyvenime dažnai yra tik fragmentiškas ir laiko atžvilgiu sąlygiškai trumpas, tačiau užtikrina pilnatvės pojūtį. Tyrimo dalyviai, kurie darbinės veiklos nenurodė kaip esminės ir vienintelės jų

kasdienybės ašies gyvenimo eigoje, o minėjo ir laisvalaikį su šeima bei laisvalaikio pomėgius, pirmąjį susidūrimą su nauju pensininko būviu traktavo priešingai – džiuginantis, euforiškas:

<...> kaip atostogos. Žmona jau irgi pensininkė, tai mes kartu į kaimą, pas draugus, pasivaikščiot. Bėda ta, kad po kokių poros savaitių nebeliko kur važiuot (juokiasi). Visur apsilankėm, tai vėl antro rato nesuksi, reikia kažkaip gyventi. [Kęstutis, 65 m.]

Tyrimo dalyviai dažnai viename sakinyje apie pereinamojo laikotarpio pradžią mini kontrastingus jausmus: iš pradžių euforija, mėgstamų laisvalaikio veiklų teikiamas džiugesys, bet po to – sunkus laikas žmogaus gyvenime ir tuštuma (Adelė, 70 m.). Pirmieji mėnesiai išėjus į pensiją gali būti pažymėti džiaugsmu, netgi euforija, po to naujas būvis pradeda slėgti. Nereikalingumo, slegiančio būvio priežastį tyrimo dalyviai visų pirma įvardija ne dėl socialinio tinklo pasikeitimų ar subjektyviai vertinamos sveikatos blogėjimo, bet būtent dėl buvusios profesinės veiklos ir savo prasmės vykdant tą veiklą pasigedimo:

Suklusau kažkaip, visi <...> užsiėmę, išipareigoję, turi interesų, o tu – kažkoks niekam nereikalingas, kažkoks užribis. [Adelė, 70 m.]

Tyrimo dalyvė Ona, kuri ir pensiniu laikotarpiu nepilną darbo dieną tęsia savo profesinę veiklą, nereikalingumo pojūčio neįvardijo, tačiau tokio nedeklaravimo priežastis yra būtent tęsiama darbinė veikla, nors ir sunki, kelianti daug rūpesčių:

Dirbu <...> apie 4 dienos per mėnesį <...> bet, išivaizduokit, būna – ir jas mest noriu <...> jau kaip nusibosta, būna! Nu bet vėl galvoju: ką aš veiksiu? [Ona, 63 m.]

Kimas ir Moenas (2001) pažymi, jog žmonės, turintys galimybę bent dalį laiko tęsti darbinę veiklą po išėjimo į pensiją, savo suvokiamą subjektyvią gerovę apibūdina teigiamiau. Tačiau ši galimybė daugeliui pensinio amžiaus žmonių dažnai būna apribota tiek dėl perpildytos darbo rinkos, tiek dėl vis dar dažnai pasitaikančios diskriminacijos dėl amžiaus (Mikulionienė, 2011).

Kasdienybės rutinos atstatymas veiklos aspektu dažnai tampa jei ne iššūkiu, tai bent laiku, kada, anot Jonssono, Borellio ir Sadlo (2000), tenka pereiti iš vienos išbalansuotos dienotvarkės, kai buvo dirbama per daug, į kitą – kada patiriamas kritinis veiklos sumažėjimas. Platus tyrimo dalyvių patirčių pobūdžio spektras atskleidžia, kad tuo metu veiklos pasikeitimai sukelia daugybę psichologinių išgyvenimų, socialinio tinklo pokyčių. Jų pobūdis didžia dalimi priklauso nuo gyvenimo eigoje turėtai

darbinei veiklai skirtos reikšmės, savanoriško ar nesavanoriško darbinės veiklos palikimo, galimybės ne iškart, o palaipsniui atsisakyti darbinės veiklos, artimiausio socialinio tinklo žmonių – šeimos, bendradarbių – elgsenos pasikeitimų.

Socialinio tinklo pokyčiai. Socialinio tinklo siaurėjimą pereinamuoju laikotarpiu į pensiją dėl palaipsnio socialinio ryšio su buvusiais bendradarbiais nykimo yra stebėję daugelis mokslininkų, tyrę šį žmogaus gyvenimo etapą (Potocnic ir kt., 2011; Moen ir kt., 2000; Wang ir kt., 2011). Tyrimo dalyviams ryšiai su kolegomis buvo svarbūs gyvenimo eigoje dėl jų intensyvumo, tikslingumo. Net iš dalies palikus darbo veiklą, ryšių su bendradarbiais apraiškos labai vertinamos:

Pabendraujam su kolegėmis, kai nueinu, aptariame, jaučiasi, kad gyvenu. [Saulina, 62 m.]

Bendravimas su bendradarbiais tampa arba fragmentiškas, arba jau norima atsiriboti, nes nematoma prasmės – bendravimas tampa betikslis:

Bendradarbės, va, buvo vakar svečiuos, tai šneka, šneka apie darbą... Aš suprantu, joms aktualu, įdomu, o man jau visai, visai neįdomu... [Adelė, 70 m.]

Optimalaus socialinio tinklo atkūrimas yra viena svarbesnių pereinamojo laikotarpio į pensiją užduočių, nes tuo laikotarpiu tai labai veikia žmogaus subjektyvią gerovę (Potocnic ir kt., 2011). Tyrimo dalyvių patirtys šiuo aspektu, skirtingai nei kalbant kitais aspektais, turėjo vieną bendrą vardiklį – intereso megzti naujas pažintis, atstatant optimalų socialinį tinklą, šiame amžiaus tarpsnyje nėra, ir jei yra galimybė, intensyviau bendraujama su šeimos nariais arba gyvenimo eigoje surastais draugais, kitu atveju pasirenkama vienatvė:

... per gyvenimą reikia draugus susirast <...> Gyvenu su žmona. Su ja daugiausia ir bendrauju. O šiaip giminės, draugai iš senų laikų <...> o taip gerai ir vienam, mėgstu gamtą, apmąstau. [Kęstutis, 65 m.]

Tyrimo dalyviai, išėję į pensiją, dažnai renkasi sutuoktinius, reiškia norą daugiau su jais bendrauti, tačiau šiuo atveju, kaip rodo tyrimo dalyvio Jono patirtis, ryšių kokybė labai priklauso nuo sutuoktinio darbinio statuso: Jono žmona dar dirbanti, dėl to mažėja bendrų interesų ir bendravimas, nors ir norimas, tampa labiau komplikuotas:

Su šeima pabūnu, bet jie vis apie darbą, bendradarbius, aš jau nuobodokas šioj srity. [Jonas, 66 m.]

Be to, svarbi ir šeiminio gyvenimo kokybė, kuri buvo formuota anksčiau. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvis Stanislovas, kuris gyvenimo eigoje išsiskyrė

su žmona, nepalaidė artimų santykių su sūnumi, dabar prioritetą teikia vienumai, nes šeimos nariai, anot jo, „*lįstų, reguliuotų*“. Taigi svarbus tampa vadinamasis emocinis kapitalas, sukauptas gyvenimo eigoje palaikant santykius su kitais žmonėmis.

Pasikeitusio socialinio statuso aspektas. Tyrimo dalyviai, paklausti, ar, tapę pensininkais, pajuto aplinkinių žmonių elgesio pokyčius, kaip didžiausią pokytį įvardijo jaunų šeimos narių ar šiaip jaunimo pasikeitusį elgesį jų atžvilgiu:

Norėjau įsigyti nuolaidų kortelę, parduotuvės <...> davė pardavėja užpildyt <...>. Aš pildžiau pildžiau ir netyčia vardą su pavarde vietom sumaišiau įrašyt, tai, išivaizduokit, eilėj komentarą kokį išgirdau iš jaunų ten, dar panelių, mokinukės – „ką norėt, pensininkė“. [Ona, 63 m.]

Vadinasi, aplinka ima signalizuoti, kad tavo elgesiui, sprendimams, gyvenimo įvykiams įtaką daro naujas statusas – „pensininko“ statusas, o visiems pasitaikančios nesėkmės šiems žmonėms įvyksta ne šiaip dėl to, kad jos retkarčiais įvyksta, bet dėl to, kad jie turi naują statusą – „pensininkas“. Empiriniai Lietuvos konteksto tyrimai dėl senatvės stigmatizavimo atskleidė slepiamą stigmatizavimą: „už palankaus bendro požiūrio į senus žmones, jų kompetencijos <...> verbalinio viešo pagarbos deklaravimo slypi nepakantumas, gailestis, diskriminuojantis elgesys“ (Rapolienė, 2012, p. 15). Su panašiu elgesiu susidūrė ir jį priėmę tyrimo dalyviai, turėdami gyvenimo patirtį, linę ją vertinti filosofškai – nors jaunimas *nesupranta, kad jie ir patys pasens* (Saulina, 62 m.), bet šis tarpsnis jau toks yra: daugiau melancholiškų nuotaikų, apmąstymų ir suvokimas, kad išoriniai dalykai laikini, dabar orientuojamasi į vidines patirtis:

Turiu būt idealus, jaunas, gražus, nes kitaip duos per galvą – „pensininkas“. Bet laiko nesustabdysi, šis gyvenimo etapas kitoks, bet taip pat savotiškai gražus, reikia visokius etapus gyvent. [Aušra, 64 m.]

Kaip atskleidžia interviu ištraukos, kalbant apie naują pensininko statusą, aktualizuojamas dar vienas klausimas – senėjimo klausimas. Ryškėja pensijos, kaip senėjimo pradžios, konstruktas:

Viskas, senukas jau, senjoras dabar, jau vadina senjorais mus. [Jonas, 66 m.]
<...> pensininkas, tai pagyvenęs, vadinasi. [Aušra, 64 m.]

Taip pagal chronologinio amžiaus matmenį tyrimo dalyviai yra išspraudžiami ir patys save išspraudžia į tam tikrus rėmus, su senėjimu susijusius rėmus, nepaisydami kitų individualių veiksnių. Kaip teigia Mikulionienė (2011, 131), pagyvenusių žmonių padėtis visuomenėje yra

siejama su „kolektyviniais senatvės įvaizdžiais“. Kokie tie įvaizdžiai? Tyrimo dalyviai, matydami institucijų požiūrį, dažnai identifikuoja save kaip naštą visuomenei, nenaudingus asmenis:

Va jaunieji politikai jau pensininkam ir dirbt neleis, nereikia <...> Matėt per televizorių? Mačiau, jauni, blizga tik visi, kam tų senių, sako, reikia? [Kęstutis, 65 m.]

Požiūrio į individą makroaplinkoje ir mikroaplinkoje naujovės, veiklos, socialinio tinklo pasikeitimai sukelia disharmoniją tarp konteksto, kuriame gyvena tyrimo dalyviai, jiems primetamų lūkesčių ir realios vidinės būsenos:

<...> Sakydavo, kad man smagiau bus, galėsiu pailsėti, bet aš visai gerai jaučiuosi. Žmogui taip būna, gal tų raukšlelių yra, bet pats nejauti. [Aušra, 64 m.]

Tyrimo dalyviai dažnai apskritai nerimavo dėl materialinės padėties pensiniu laikotarpiu ir prognozavo neigiamą pasikeitimą:

Pradžioj ir finansinė būklė neramino, galvojau, pasikeis pajamos kažkiek čia mūsų. [Jonas, 66 m.]

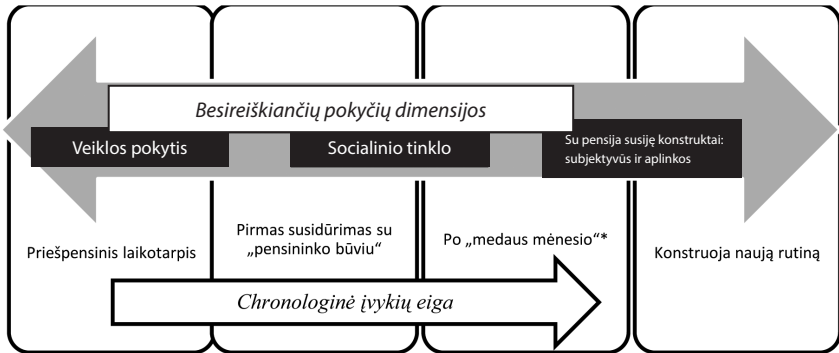
Dar vienas akstinas – pensija buvo labai nedidelė pinigine išraiška, gyvenu viena, tai man sunku butą išlaikyti būdavo. [Adelė, 70 m.]

Anot Rapolienės (2012), pagyvenę žmonės viešajame diskurse priskiriami marginalizuojamai grupei, kuri dažnai vaizduojama greta skurdžiai gyvenančių žmonių, tai prisideda prie pensinio laikotarpio, kaip su materialiniais sunkumais susijusio laikotarpio, konstrukto visuomenėje formavimo. Tokio konstrukto egzistavimą puikiai iliustruoja tyrimo dalyvės Onos atsiminimai:

<...> Galvojau, visai papilkėjus vaikščiosiu kruopom akcijų ieškodama, nes aš jau viena, butą išlaikyti reikia. [Ona, 63 m.]

Tačiau, jau įžengę į pensinį laikotarpį, tyrimo dalyviai dažniausiai nurimsta – jie gana lengvai adaptuojasi prie pajamų pasikeitimo. Kaip teigia Wangas ir kt. (2011), finansiniai pokyčiai pereinamuoju laikotarpiu į pensiją bendrame pokyčių spektre svarbūs, bet prie jų santykinai prisitaikoma lengviau.

Apibendrinant dalyvių patirtis galima išvelgti tam tikrų panašumų, kas leido, remiantis chronologine įvykių seka, grupuoti jų gyvenimo faktus, perteikiamas patirtis ir pateikti kaip vieningą darbinės veiklos palikimo ir išėjimo į pensiją eigą vaizduojančioje schemoje (žr. 1 pav.).

*Pirmieji mėnesiai išėjus į pensiją gali būti pažymėti džiaugsmu, netgi euforija. Tokią pereinamojo laikotarpio į pensiją fazę Atchley (1997) pavadino „medaus mėnesiu“.

1 PAV. TYRIMO DALYVIŲ KONSTRUOJAMA PEREINAMOJO LAIKOTARPIO IŠ DARBINĖS VEIKLOS Į PENSIJĄ ĮVYKIŲ EIGOS SCHEMA.

Anot Hutchisono (2011), visada svarbu suprasti kiekvieno žmogaus gyvenimo kelio ar streso laikotarpiais įgytos patirties unikalumą, tačiau tam tikrų dėsningumų žmonių gyvenimo eigoje išvalga ir šios srities tyrimai yra svarbi informacija socialiniams darbuotojams ne tik teikiant pagalbą ar paramą, bet ir informuojant socialinės politikos formuotojus.

Prisitaikymo strategijų konstravimas. Prarasta pusiausvyrą inspiruoja kurti naują individualų psichologinių ir fizinių aspektų konstruktą, kuris nekeltų diskomforto kasdienybėje. Svarbiausia – individo požiūris į šį naują laikotarpį (Kim, Moen, 2002). Tyrimo dalyviai stengiasi gana aktyviai veikti, kad atrastų pakaitalą darbinei veiklai, dažniausiai vyrauja tęstinumo požiūris – norima rasti veiklas, kurios vėl padėtų sukurti optimalų dienotvarkės ritmą:

<...> dirbu prie to (šypsosi). Sakau, reikia labai kelt sau ūpą, save įtikinėt. Kad va šiandien turiu (turiu taria pabrėždama) būtinai padaryti tą ir tą, nes labai lengva užsidaryti. [Adelė, 70 m.]

Pagyvenusių žmonių iniciatyva imtis kurti strategiją, spręsti kylančias problemas yra teigiamas prognostinis veiksnys, nuspėjantis sklandesnę ir greitesnę prisitaikymą prie pensinio būvio (Potocnic ir kt., 2011). Beprasmybės, tuštybės, neturėjimo ką veikti jausmai tyrimo dalyviams padeda suprasti, kad dabar už dienotvarkės organizavimą tampa atsakingas pats:

Gal priprasiu prie dabartinės padėties, tai yra kažkaip pati galvoti, ką veikti. [Saulina, 62 m.]

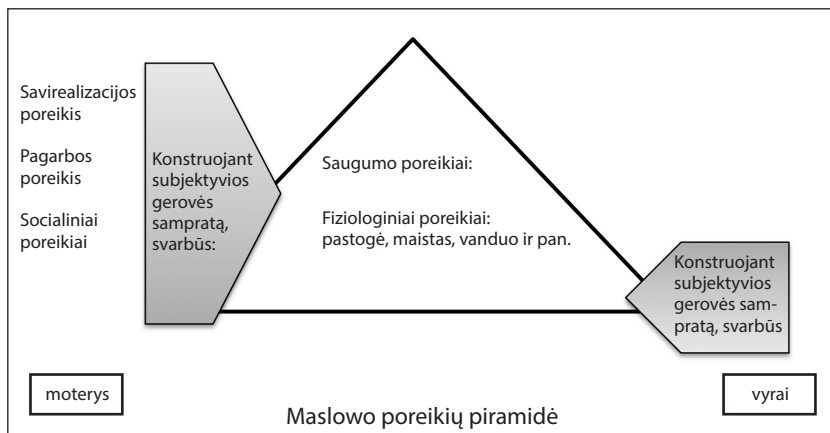

Kiekvienas žmogus turi individualų optimalios gyvenimo kokybės konstrukta, nes, anot Franklo (1997), negali būti vienodos visiems gyvenimo prasmės – kiekvienas, gyvenimo eigoje patirdamas įvairius įvykius, socialiai sąveikaudamas, apsisibrėžia, koks turi būti idealus būvis. Tyrimo dalyviai, apibūdindami, kas jiems yra pusiausvyra, dažnai tai darė per poreikių prizmę. Šiuo klausimu tyrimo eigoje išryškėjo įdomi takoskyra lyties atžvilgiu – tyrimo dalyviai vyrai ir moterys kėlė skirtingus reikalavimus optimaliai gerovei: kuriant ją, moterys pasakojo, kad svarbu platesnis patenkintų poreikių spektras, vyrai apsiribojo mažesniais reikalavimais optimaliai gerovei pasiekti:

<...> bet šiaip pavalgę, net per daug (glosto pilvą), stogą virš galvos išlaikom, tai tas nerimas kaip ir aprimo. [Jonas, 66 m.]

Gal daugiau pakeliaučiau <...>. Gal dažniau į teatrą nueičiau, koncertą. [Ona, 63 m.]

Takoskyra tarp vyriškosios ir moteriškosios tyrimo dalyvių dalies subjektyviai suvokiamos optimalios gyvenimo kokybės leido patirtis parodyti apibendrinančioje schemoje (žr. 2 pav.). Aiškinant atsiradusį kontrastą tarp vyrų ir moterų požiūrių išreiškiant, ką jiems reiškia optimali gerovė (2 pav.), reikia nepamiršti ir vyriškumo sampratos. Kiekvienoje visuomenėje egzistuoja tam tikras vyraujantis vyriškumo

2 PAV. TYRIMO DALYVIŲ SVARBIAUSI SUBJEKTYVIOS GEROVĖS KOMPONENTAI, PRISITAIKANT PRIE PASIKEITIMŲ PEREINAMUOJU LAIKOTARPIU Į PENSIJĄ PAGAL LYTIŠKUMO ASPEKTĄ (MASLOWO POREIKIŲ PIRAMIDĖ PAGAL LEMME, 2003).

konstruktas, vadinamasis hegemoninis vyriškumas, kuris dažnai reiškiasi tam tikromis vyriškumo normomis: stiprumu, patikimumu, sėkme (Tereškinas, 2004).

Galima prielaida, kad tyrimo dalyviai vyrai, aukščiau minėję sunkumus dėl sveikatos, veiklos praradimo bei socialinio tinklo pakitimų, apibendrindami savo gerovės sampratą dažniausiai remdavosi vyraujančiu „normalaus“ vyro įvaizdžiu – nors patiriama sunkumų, demonstruoti, kad jie kontroliuojami, emocijos užslopintos. Kaip sako tyrimo dalyvis Kęstutis: *man kaip ir kiek yra gerai <...> ko čia dejuoti*. Tai yra subjektyvi tyrėjų prielaida, nes analizuojant realius vyrų patirčių interviu žodžius, tai neatsiskleidžia.

Vazonienė (2010) asmeninius gerovės standartus ragina laikyti svarbiausiu kriterijumi, analizuojant ir vertinant gerovę.

Socialinių paslaugų tobulintinių aspektų konstravimas: gavėjų perspektyva. Tyrimo dalyviai, paprašyti pamodeliuoti, kokia paslauga jiems atrodytų tinkamiausia, visi, išskyrus Eugeniją (galimai dėl to, kad ji jau atradusi sau tinkamą paslaugą realybėje), jos pobūdį siejo su praėjusio gyvenimo eiga. Taip dar kartą pasitvirtina tęstinumo, kaip pagrindinio kriterijaus, pagal kurį tyrimo dalyviai konstruoja jų poreikius atitinkančios paslaugos pobūdį, svarba:

Praeityje: *Laisvalaikiu visada spjėdavau kryžiažodžius* [Jonas, 66 m.].

Konstruojamas pageidautinos veiklos pobūdis dabar: *Gal ir sutikčiau <...> Gal įdomu, nu, jei įdomu būtų, galėčiau* (tyr. past. Paklausus apie kryžiažodžių spendimo veiklas drauge su kitais senjorais) [Jonas, 66 m.].

Įdomu tai, kad tyrime dalyvavę vyrai iš pradžių išreiškė tvirtą neigiamą nuostatą dėl galimo jų didesnio ištraukimo į socialinį gyvenimą pasitelkus į pagalbą socialines paslaugas. Tačiau, tyrėjui pasuferavus, kad paslaugų pobūdis galėtų sietis su jų praeitame gyvenimo laikotarpyje turėtos darbinės ar laisvalaikio veiklos pobūdžiu, buvo sulaukta susidomėjimo – tęstinumo kriterijus jiems buvo svarbiausias. Nors didžioji tyrimo dalyvių moterų dalis pageidautiną socialinio aktyvumo veiklų pobūdį konstravo panašiu principu, tai yra atsižvelgdamos į praeityje turėtus prioritetus, tačiau jos iniciatyvesnės ir labiau linkę išbandyti įvairias galimybes. Apibendrintai jų reakciją į pasiūlytas veiklas būtų galima apibūdinti tyrimo dalyvės Vilijos žodžiais: *pabandyčiau, galvočiau*. Galbūt dėl to didžioji jų dalis pasakojo apie jau išbandytas veiklas ir modeliavo, ką taisytų jose. Taigi moteriškoji tyrimo dalyvių dalis yra labiau linkusi

išbandyti įvairius pasiūlymus, net jeigu jie ne visai tiksliai atitinka jų reikalavimus, tikimasi, kad pavyks prisitaikyti, tuo tarpu vyrai aiškiai orientuojasi į veiklos tikslingumą ir užtikrintą jos naudingumą:

Nu jau tie universitetai, man tai ne... Kam to reikia? <...> Pavyzdžiui, būna, žmona atsisėda prie televizoriaus ir rašosi patiekalų receptus, gal 3 puslapius prisirašo, atidžiai viską... O po to gal penkis procentus iš tos rašliavos realiai panaudoja... Nu tai kam to reikia? [Kęstutis, 65 m.]

Paslaugos kokybė – svarbus kriterijus, tyrimo dalyviams modeliuojant sau tinkamų paslaugų pobūdį. Kokybės reikalavimas keliamas socialiniam tinklui ir paslaugų pobūdžiui. Socialinė ir emocinė parama ir kuo mažesnė rizika, anot Lemme (2003), yra svarbiausi vyresnio amžiaus žmonėms, todėl jie dažniau orientuojasi ne į kiekybę, o į kokybę. Šio tyrimo atveju ši prielaida galioja pasirenkant socialinį tinklą. Didelis būrys nepažįstamų ir labai skirtingų žmonių dažnai lemia neigiamesnį gautos socialinės paslaugos vertinimą:

Man nepatiko. Susirinkę įvairaus amžiaus, labai skirtingo išsilavinimo senjorai. [Adelė, 70 m.]

Dėl didelių reikalavimų paslaugos kokybei, jos turiniui, pageidautina, kad būtų sudarytos palankios sąlygos susipažinti su paslauga dar prieš pradėdant ją naudotis. Deja, tyrimo dalyviai paslaugas renkasi stichiškai, nes neranda pakankamai prieinamos informacijos apie socialinių paslaugų pasiūlą:

Esu bandžiusi, na, bandyt lankyti moterų užimtumo ten programą kažkokią, nemokamą, čia pagyvenusioms moterims. [Aušra, 64 m.]

Programos apibūdinimas žodžiu *kažkokia* yra labai abstraktus, kaip ir – *moterų užimtumo programa*. Be to, liko neatsakytas klausimas, ar pats pagyvenęs žmogus turi ieškoti informacijos apie socialines paslaugas, ar informacijos apie socialinių paslaugų tinklą sklaidos ir prieinamumo užtikrinimas vis dėlto turėtų būti socialinių darbuotojų interesas.

APIBENDRINIMAS

Pagyvenusių žmonių interviu tekstų turinio analizė padėjo atskleisti, kad prisitaikymo prie pokyčių procesas didžia dalimi yra tęstinis praėjusio gyvenimo eigos etapas – žmonių pasirenkamos prisitaikymo strategijos šiame gyvenimo etape grindžiamos turėtais prioritetais, ankstesnio gyvenimo eigoje pasirinktais sprendimais ir nuo jų priklauso. Tyrimo

dalyviai įvardijo, kad pokyčiai patiriami trimis aspektais: veiklos, socialinio tinklo bei socialinio statuso. Konstruojant galimas prisitaikymo prie minėtų pokyčių strategijas, išryškėjo lytiškumo aspekto svarba: vyrų ir moterų išgyvenamas prisitaikymo prie pokyčių procesas skirtingas dėl galimai keliamų skirtingų reikalavimų optimaliai gyvenimo kokybei. Tyrimo dalyvių patirtys atskleidžia, kad, nepaisant tarptautinių dokumentų įpareigojimų, parengiamojo laikotarpio išėjimui į pensiją darbovietėse nėra. Socialinės paslaugos teikėjo patikimumas, efektyvūs ir prieinami informacijos apie paslaugą perdavimo kanalai, dalyvaujančių kitų paslaugos gavėjų savybės grupinių socialinių paslaugų atveju tyrimo dalyvių patirtyse atsiskleidė kaip svarbiausi socialinių paslaugų vertinimo kriterijai. Su jais tyrimo dalyviai sieja visus esamų socialinių paslaugų tobulintinus aspektus.

LITERATŪRA

1. Arendt, H. (2005) *Žmogaus būklė*. Vilnius: Margi raštai.
2. Atchley, R. C. (1997) *Socialforcesandaging: anintroduction to socialgerontology*. Belmont: Wadsworth.
3. Bauman, Z. (1998) *Work, consumer is man the new poor*. Berkshire: Open University Press.
4. Barnes, H., Parry, J., Lakey, J. (2002) *Forging a new future. The experiences and expectations of people leaving paid work over 50* [interaktyvus]. Bristol: The Policy Press. Prieiga internetu: <http://www.jrf.org.uk/sites/files/jrf/jr122-experiences-expectations-fifty.pdf> [žiūrėta 2014-01-12].
5. Bell, J. (2010) *Doing Your Research Project: a Guide for First Time Researchers in Education, Health and Social Science*. Berkshire: Open University Press.
6. Berger, P. L., Luckmann, T. (1999) *Socialinės tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.
7. Broom, L., Bonjean, C., Broom, D. (1992) *Sociologija. Esminiai tekstai ir pavyzdžiai*. Kaunas: VDU leidykla.
8. Ciceronas, M. J. (1998) *Pokalbiai apie senatvę ir bičiulystę*. Vert. Sigitas Narbutas. Kaunas: Vyturys.
9. Černevičiūtė, J. (2008) Kūnas vartojimo kultūroje: postmodernizmas, vartojimas, kūnas kaip prekė. *Problemos*, 73 (priedas): 76–86.
10. Donskis, L. (2013) Orumas yra estafetė, jį gauname ir perduodame kitiems. *Alfa.lt* [interaktyvus] K. Ogulevičiūtė (red.). Prieiga internetu: <http://www.alfa.lt/straipsnis/15082833/filosofas-donskis-orumas-yra-estafete-ji-gauname-ir-perduodame-kitiems> [žiūrėta 2014-03-10].
11. Ekerdt, D. J. (1986) The Busy Ethic: Moral Continuity Between Work and Retirement. *The Gerontologist*, 26 (3): 239–244.

12. Elder, G. H., Johnson, M. K. (2000) The Life Course and Aging: Challenges, Lessons and New Directions. In: R. A. Settersten (eds.). *Invitation to the Life Course: Toward New Understandings of Later Life*. New York: Baywood Publishing Co, p. 2–12.
13. Europe needs to prepare for growing older. European Commission Report, 2012. Prieiga internetu: http://ec.europa.eu/economy_finance/articles/structural_reforms/2012-05-15_ageing_report_en.htm [žiūrėta 2014-04-05].
14. Frankl, V. E. (1997) *Žmogus ieško prasmės*. Vilnius: Katalikų pasaulis.
15. Gurevičius, R., Žydžiūnaitė, V., Vainoriūtė, L. (2009) Tyrimo metodai. In: R. Gurevičius ir kt. (red. kol.). *Kokybinis tyrimas dėl žmonių, užsikrėtusių ŽIV / sergančių AIDS, pažeidžiamumo įvertinimo Lietuvoje. Tyrimo ataskaita*. Vilnius: Higienos institutas, 35–40.
16. Heather, E. D., Byrnes, M. (2009) Reconsidering Successful Aging. *Journal of Applied Gerontology* [interaktyvus], 28 (6): 702–722. Prieiga internetu: <http://jag.sagepub.com.ezproxy.vdu.lt/content/28/6/702.full.pdf+html> [žiūrėta 2014-03-25].
17. Hutchison, E. D. (2011) A Life course perspective. In: E. D. Hutchison *Dimensions of human behavior. The changing life course. Fourth edition*. Virginia Commonwealth University: Sage publications, 10–35.
18. Jankūnaitė, D., Naujanienė, R. (2012) Sėkmingos senatvės prielaidos: senyvo amžiaus asmenų perspektyva. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 10 (2): 210–231.
19. Jonsson, H., Borell, L., Sadlo, G. (2000) Retirement: an occupation altransition with consequences for temporality, balance and meanings of occupations. *Journal of Occupational Science*, 7 (1): 29–37.
20. JTO 2002 m. Tarptautinio Madrido veiksmų plano dėl visuomenės senėjimo regioninė įgyvendinimo strategija. Prieiga internetu: <http://www.socmin.lt/lt/veikla/koncepcijos-strategijos.html> [žiūrėta 2014-01-05].
21. Kardelis, K. (2007) *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai: vadovėlis*. Šiauliai: Lucilijus.
22. Kim, E. J., Moen, P. (2001) Is Retirement Good or Bad for Subjective Well-Being? *Current Direction in Psychological Science*, 10 (3): 83–86.
23. Kraniauskienė, S. (2000) Biografinis metodas: dvi teorinės-metodologinės kryptys. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 34 (5): 78–90.
24. Lemme, B. H. (2003) *Suaugusiojo raida*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
25. Liddle, J., Carlson, G., McKenna, K. (2004) Using a matrix in life transition research. *Qualitative Health Research*, 14 (10): 1396–1414.
26. Mayring, P. (2001) *Qualitative analysis – research instrument of mode of interpretation. 2nd Workshop on qualitative research in psychology at Blaubeuren*. University of Teubingen.
27. Mikulionienė, S. (2011) *Socialinė gerontologija*. Vilnius: MRU leidykla.

28. Moen, P., Fields, V., Quick, E., Hofmeister, H. A. (2000) Life course approach to retirement and social integration. In: K. Pillemer, P. Moen, E. Wethington, N. Glasgow (eds.). *Social integration in the second half of life*. Baltimore: John Hopkins University Press, 75–108.
29. Naujanienė, R. (2004) Socialiniai senėjimo aspektai. In: N. Večkienė (red.). *Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos: mokomoji knyga*. Kaunas: VDU leidykla, 104–116.
30. Noone, H. J., Stephens, C., Alpass, F. M. (2009) Preretirement planning and well-being in laterlife. A prospective study. *Research on Aging. Sage Publications* [interaktyvus], 31 (3): 295–312. Prieiga internetu: <http://roa.sagepub.com/content/31/3/295> [žiūrėta 2014-02-06].
31. Potocnic, K., Tordera, N., Peiro, J. M. (2011) Truly satisfied with your retirement or just resigned? Path ways toward different patterns of retirement satisfaction. *Journal of Applied Gerontology: SGS/reprinted: SAGE Journals* [interaktyvus], 32 (2): 165–187. Prieiga internetu: <http://jag.sagepub.com.ezproxy.vdu.lt/content/32/2/164.full.pdf> [žiūrėta 2014-01-10].
32. Rapolienė, G. (2012) *Ar senatvė stigma? Senėjimo tapatumas Lietuvoje*. (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas).
33. Rapolienė, G. (2008) Kūnas, tapatumas ir senėjimas. *Socialinis darbas*, 7 (1): 57–66.
34. Rapolienė, G. (2007) Lietuvos pagyvenusių žmonių identitetas iš postmodernizmo perspektyvos. *Gerontologija*, 8 (2): 109–116.
35. Ruškus, J. (2008) Socialinio darbo magistro baigiamojo darbo metodinės rekomendacijos. Kaunas: VDU.
36. Savicka, A. (2006) Darbas ir laisvalaikis: naujos jų tarpusavio ryšio sampratos paieškos. *Kultūrologija*, 6: 183–204.
37. Tereškinas, A. (2004) Tarp norminio ir subordinuoto vyriškumo formų: vyrai, jų seksualumas ir maskulinizmo politika šiuolaikinėje Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 3: 28–38.
38. Valackienė, A. (2005) *Sociologinis tyrimas*. Kaunas: Technologija.
39. Vazonienė, G. (2010) Subjektyvios pagyvenusių žmonių gyvenimo kokybės socialiniai ekonominiai veiksniai. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2 (27): 186–203.
40. Wang, M., Henkens, K., Solinge, H., van. (2011) Retirement adjustment: a review of the oreticaland empirical advancements. *American Psychologist*, 66 (3): 204–213.
41. Weber, M. (1997) *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. Vilnius: Pradai.
42. Wendt, A. (2005) Mokslinis realizmas ir socialiniai reiškiniai. In: A. Wendt *Tarptautinės politikos socialinė teorija*. Vilnius: Eugrimas, 80–85.
43. Žmogaus teisės Lietuvoje: situacijos įvertinimas ir veiksų planas (2002) *LR Seimo žmogaus teisių komiteto pranešimas*. Vilnius.
44. Харчева, В. (1997) *Основы социологии*. Москва: Логос.

SUMMARY

ADJUSTING TO CHANGES CAUSED BY TRANSITION FROM WORK TO RETIREMENT: EXPERIENCES OF ELDERLY PEOPLE

Transition from work to retirement, being a part of the ongoing development in the life course, is a stage, when the ease of adjustment depends on social and personal resources that retirees have as well as supportive environment during the retirement process. The achieved balance in all spheres of life after transition period to retirement is a key predictor of well-being in later life. The qualitative research study is represented in this article. The authors of the study investigated experiences of adjustment process to changes caused by transition from work to retirement which are reflected and perceived by elderly people. The analysis of the data revealed that quality of adjustment to changes caused by transition from work to retirement depends on self-reported health status, financial well-being, social network, for malant in formal competencies and on sense of personal control. Past life's priorities and preferences are the key components in constructing the aspects of social services improvement as experiences of elderly people revealed. The research is consistent with interpretive-constructivist ontology. According to it the truth is subjective and social phenomena are socially constructed by individuals in a particular society and culture. The research is underpinned by the subjectivist-interpreting epistemology as the results are interpreted and based only on the authentic experiences of the research participants. The research is also consistent with a life course perspective position: transition to retirement, as a life period, is accompanied by attention to the life course as a whole, trying to identify factors that influence transition to retirement and later-life trajectory. Ten retirees took part in the research. The outcomes of the research were analyzed according to qualitative content analysis strategy.